

G E R M A C O L O N
ELS "MURTATS"
ENCARA

§ 0. Una revista de filologia com la present ha d'ésser benvinguda a casa nostra. Augurem-li que repregui la tradició representada per la figura egrègia de Roc Chabàs.

Considerem *Filologia* no en el sentit corrent dels estudiants que diuen "fer filologia romànica" o "filologia catalana" i entenen "llengües", sinó en l'accepció, que li donen arreu els erudits, d'estudi de la transmissió, col·lació i edició de textos. És una ciència sòbria, freqüentment feixuga, però més sovint apasionant.

En aquesta nota desitjaria sortir en favor de la crítica textual, tot tornant a "salvar" un mot representatiu, que hom sembla voler condemnar a l'oblit.

§ 1.1. Quan fou decidida la represa dels "Estudis Universitaris Catalans" amb la publicació d'una miscel·lània en honor del professor Ramon Aramon i Serra, vaig escriure un curt article sobre l'hàpax *murtats*, el qual surt a quatre dels manuscrits de la *Crònica* de Ramon Muntaner i en l'edició prínceps de València del 1558⁽¹⁾.

Vegeu, com a exemple, el passatge on és emprat el lexema, segons el còdex A de la Biblioteca d'El Escorial:

«E com aquí agren estat tro a VIII. jorns, éls saberen noves que al megaduch venia e agren gran gog e trameteren dos murtats al megaduch e trobaren lo megaduch a la ciutat de la Tira. E con lo megaduch o sabé fon molt alegra e volch que io, Ramon Muntaner, anàs a Ània e que menàs En Bernat de Rocafort entrò a la ciutat d'Altoloch, qui d'altrament apela l'Escriptura Èfeso.»⁽²⁾

(1) "Les perspectives d'un hapax: els «murtats» de Muntaner", en *Miscel·lània Aramon i Serra* (Barcelona 1979), I, pp. 151-159 (*Estudis Universitaris Catalans*, vol. XXIII).

(2) *Ibidem*, p. 152.

§ 1.2. No cal que repeteixi amb detall ara l'argumentació que va portar-me a identificar el nostre *murtats* "guies, missatgers" amb l'àrab *murtadd* "renegat de la fe, apòstata". Aquest terme, passat al turc, hi fou manllevat pel grec bizantí i va sofrir un canvi semàntic: sovint els renegats i trànsfugues, en el món islàmic-cristià de l'Edat Mitjana, tenien un paper important com a torsimanys, espies, guies de les hosts, missatgers, etc.

Som dins un complex històric semblant al que va produir els contactes que quallaren en denominacions catalanes com *tressallit*, *exea*, *barrunta*, *almugà-ver*, *adalill*, *tagarí*, etc., o bé en les castellanques *tornadizo*, *elche*, *enaziado*, *adalid*, *alfaqueque*, *exea*, *barruntes*, etc.

També vaig fer remarcar, en l'article citat, que no sols al català hi havia un rastre del mot originàriament teològic *murtadd*, sinó que a Venècia, tant en llatí medieval venecià com en la llengua vulgar antiga, són presents els *mortati* "soldats, arquers d'origen turc al servei de la Senyoria". Les causes de llur aparició són idèntiques a les que feren sorgir els *murtats* en català.

§ 1.3. Aleshores em quedà la recança de no haver pogut descobrir la documentació paral·lela en fonts castellanques ni franceses. Així ho vaig apuntar (veg. *op. cit.*, pp. 154-155, n. 16). De castellanques no n'he trobat cap, i potser això resulta normal, car els *murtats* pertanyen a l'àmbit de les relacions amb els musulmans de Llevant i no amb els del Magrib. Però la petjada francesa hi és, i m'havia escapat malgrat els meus esforços. Afortunadament i gràcies a la generositat de dos col·legues —Josep M. Doñate i Sebastià i Albert G. Hauf i Valls—, puc donar ací, d'una banda, un curiosíssim text en llatí i en francès, i d'una altra un rebut castellanenc que permetria eventualment de llevar al nostre *murtats* el caràcter d'hàpax legòmenon. Comencem per aquest darrer.

§ 2. Només conegué el meu article, el col·lega Doñate i Sebastià va enviar-me amablement la fotocòpia del document que ell havia rastrejat a l'Arxiu Municipal de Vila-real (Castelló). Correspon als anys 1414-1415 i és una època del tenor següent:

"Item pagà et donà, a manament dels dits honrats jurats an Arnau Bosch, de la dita vila, per son salari de sis dies que com a misatger de la dita vila és estat a València, sobre una presó quel justícia de la dita vila féu de *un juheu qui dien mortat* per ço cor lo batle volia conèixer de aquell, tollèn la jurisdicció al dit justícia, per demanar de consell, a raó de quatre sols per quiscun dia. Et aví albarà de manament dels dits jurats, et de reebuda, scrits de mà del dit notari, a dos de octubre del dit any... vint quatre sols." (A.M.Vil., n° 214, Claveria de Jacme Martorell. Fol. 9r°).

La lectura *mortat* és inequívoca. Sembla ben probable que aquest jueu, que hom vol punir, no s'anomenava *Mortat* de cognom, sinó que devia portar l'apel·latiu de *mortat* o *murtat* "arquer; soldat procedent de l'imperi grec". Tot això és únicament una sospita, i caldria seguir la pista per veure si pot ésser verificada.

§ 3. L'altre text —que em fou indicat gentilment per Albert G. Hauf, de la Universitat de Cardiff— és del Pseudo-Brocardus, de l'orde de predicadors, que escriví el 1332 en llatí un *Directorium ad passagium faciendum*, en el qual fa tota mena d'advertiments als qui emprenen el viatge a Terra Santa. L'obra (que coincideix cronològicament amb la Muntaner) era dedicada al rei de França, Felip de Valois; més tard, el 1455, fou traduïda al francès pel cèlebre Jehan Mielot, escriptor de la cort dels ducs de Borgonya. El títol n'és: *L'advis directif pour faire le passage d'outremer*.⁽³⁾

Constantment l'autor posa en guarda davant els perills a què s'arrisquen els qui van a aquelles terres i, sobretot, pondera la mala fe dels diversos grups de gent que hi viuen: els uns són fal·laços, els altres hipòcrites o covards, plens de malícia i d'ambició amagada; convé que hom no es deixi ensarronar. Vet ací el passatge llatí referit als *mortati*, que són descrits en quart lloc, seguit de l'altre que ha estat "translaté en cler franchois":

[Quod a Murtatis est cavendum.]

«Quarto loco de Murtatis est condicio describenda. Et dicuntur Murtati qui de Turchorum ex uno parentum, ex altero vero de Grecorum progenie descenderunt. Hii tanto pejores esse ab inicio suorum natalium comprobantur, quanto nequius ex copula duorum malorum sanguinum, Grecorum videlicet ac Turchorum, originem habuerunt, ut ex uno Satani et ex altero diaboli dici possint. Hii, licet Christiani dicantur et sint, tamen a cultu et opere christiano sunt plurimum alieni, dum armorum exercicio dediti qualicumque, nam nullam ut plurimum aliam artem habent; intendunt assidue viciis et peccatis quibus consuevit illud genus hominum impliari; ad nullum armorum exercitium sunt ydonei reputandi quod requirant bellatorem fidelem, strenuum et constantem, nisi ad furta, preda, incendia et rapinas. Quod quia semper faciunt et exercent, semper istis invigilant et intendunt. Idcirco sciunt ea cautius texere et subtilius ordinare quam quodcumque aliud cogitare; continuum enim corum in istis studium et conamen in summo culmine magisterii eos ponit.»

Que on se doit garder des Murtez.

«Je descriptz ou IIIe lieu les Murtez, qui sont gens extrais de la lignie des Grecz, quant à pere ou à mere, et des Turcz quant à pere ou à mere. Ceulx cy se monstrent pires dès leurs nativitez, d'aautant qu'ilz ont prins

(3) Sobre els problemes que presenta el *Directorium ad passagium faciendum*, fàlsament atribuït a un cert frare Brocardus, vegeu l'estudi preliminar al text que cito en la nota següent, pp. CXLIII-CXLVII, i l'article "Brocard, dominicain" de la *Histoire Littéraire de la France* (Paris 1897), XXI, pp. 180-215 (signat amb les inicials V.L.C.).

leur naissance pire de la copulacion des deux mauvais sang, c'est assavoir des Grecz et des Turcz, tellement que d'ung costé on les puist appeller sathans et de l'autre dyables. Et jà soit ce qu'ilz se dient et soyent chrestiens, toutesfois ilz sont moult estranges de l'euvre et office chrestien, et entendent assiduelement aux vices et pechiez où icelle maniere de gens a accoustumé de soy entoullier. Certes, ilz ne sont reputez ydones à nul exercice d'armes qui appartienne à vaillant champion, noble et constant batilleur, senon aux larechins, aux pillages, aux boutefeus et rapines. Et pour ce que ilz se exercent tousjours et font ces choses cy, et y veillent et entendent, pourtant les scevent ilz mieulx tixtre et plus soubtillement ordonner. Et le continuel estude et efforcement en cecy les met au souverain degré de maistrise»⁽⁴⁾.

És aquest un testimoni interessantíssim que no sols confirma la interpretació per mi avançada, la qual ja s'extreia amb claredat de les diverses fonts utilitzades, sinó que, a més, ens proporciona una descripció de com eren aquests *murtats*, vists naturalment des d'un angle cristià-occidental molt sever, que es malafia de grecs i de turcs. D'aquí, l'avaluació negativa quant a llur aptitud per a les armes, etc. Són imputacions que els documents grecs i venecians contradueixen, quan ens mostren els murtats com a arquers al servei de l'exèrcit imperial bizantí o al servei de la Senyoria de Venècia.

§ 4. Tornem al nostre text muntanerí. Hem de restituir la bona lliçó, que és la de pràcticament tota la tradició manuscrita (veg. *supra* § 1.1). El que hom envia al megaduc Roger de Flor són *dos murtats*, personatges ben especificats, i no *dos missatges* anodins, com duu el còdex C de la Biblioteca Nacional de Madrid. Això és una aigualida "lectio facilior", per desgràcia retinguda per les avui més divulgades edicions.⁽⁵⁾

§ 5. Infinitament greu és que, prescindint de tot el que ha estat estudiat, hom s'obstini en l'absurd:

«*Murtat* en Muntaner, no és "missatger" com diu *AlcM*, sinó el ll. *murtatum* "especie de botifarra (perfumada amb murta)", cf. *mortadel·la*» (DECat, V, p. 851 b. 15-18).

El pobre Ramon Muntaner, personalitat atreient com n'hi ha poques, no ha tingut massa sort entre els filòlegs. Els sondeigs que jo he fet a la seva *Crònica* mostren que la transformació d'un home en botifarra no és un cas únic. La templa o pols ha pogut esdevenir una vulgar polseguera; una deu d'aigua (*una dou*) havia estat convertida en un petit ànec (*anedó*),⁽⁶⁾ això tant pels afeccionats del segle passat com pels autors dels més recents repertoris crítics: vegeu *DECat*, I, p. 311b. 51.⁽⁷⁾ Val a dir també que aitals capgiraments són quelcom de sorprenent; puix que els mots d'un escriptor no tenen el do de la ubiqüitat, és im-

(4) Editats al *Recueil des Historiades des Croisades* publicat per les soins de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. *Documents arméniens*. Tome second: *Documents latins et français relatifs à l'Arménie* (Paris 1906), pp. 492-493.

(5) Vegeu Ramon MUNTANER, *Crònica* (Barcelona, Barcino, 1951), VI, p. 35 i també ed. F. SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques* (Barcelona, Penne, 1971), p. 852b.

(6) Vegeu aquests casos exposats en G. COLON, *La llengua catalana en els seus textos* (Barcelona 1978), I, pp. 151-165.

(7) En el mateix paràgraf on aquest diccionari crític elenca un suposat *anedó* de Muntaner, es troba també una correcció d'un passatge de les *Costums de Tortosa*, la qual deixa ben malmesa la crítica textual: "d'oque o de paons... nexen poyls o colins «lleg. conils?» o *anedons*, coloms o d'altres aus o bèsties" (*DECat.*, I, p. 311b. 49-50). Ja és inversemblant que a partir d'oque o de paons puguin eixir conills. Naturalment es tracta d'*ocolins* "pollets d'oca". Fóra bo que hom utilitzés, per a les *Costums de Tortosa*, el facsimil del còdex de 1272, en lloc de la vella edició Oliver. Vegeu el text que ací interessa al meu llibre *La llengua catalana...*, op. cit., I, p. 161.

---

possible que Muntaner hagi escrit en el mateix passatge i al mateix temps *anedó* (cf. *DECat*, I, p. 311b. 51; s.v. *ànec*) i *una dou* (cf. *DECat*, III, p. 108a. 10-14; s.v. *deu*). L'una solució o l'altra!

Tant de bo l'estudi de la "philologia perennis" contribueixi a què hom dugui a terme una edició rigorosa del gran cronista gironí i "ciudadà de València".

Germà Colon
Universitat de Basilea
Doctor "honoris causa" de
la Universitat de València

